

2. Більшість передвиборчих обіцянок неможливо ні оцінити, ні виконати – експерти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dt.ua/VYBORY2014/bilshist-peredviborchih-obicyanok-nemozhливо-ni-ociniti-ni-vikonati-eksperti-154429\\_.html](http://dt.ua/VYBORY2014/bilshist-peredviborchih-obicyanok-nemozhливо-ni-ociniti-ni-vikonati-eksperti-154429_.html)

3. Дюверже М. Политические партии [Електронний ресурс] / М. Дюверже; пер. з фр. - М.: Академический проект, 2000. – Режим доступу: [http://www.read.virmk.ru/d/duverge/duv\\_1121.html](http://www.read.virmk.ru/d/duverge/duv_1121.html)

4. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу): автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук: 10.01.08 / К.С. Серажим; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. — К., 2003. — 32 с.

5. Сологуб І. Програми політичних партій: що обирати, коли нема з чого обирати [Електронний ресурс] / І. Сологуб. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/999463-programi-politichnih-partiy-scho-obirati-koli-nema-z-chogo-obirati.html>

6. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

**Травлос Тетяна** - аспірантка кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університете імені К. Д. Ушинського»

УДК: 323.226

### ПОЛІТИЧНИЙ ПРОТЕСТ ЯК ФОРМА ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ

*В статті розглянуто політичний протест як одну із форм громадської участі. Здійснено порівняльний аналіз форм політичного протесту. Проаналізовано фактори, що впливають на формування політичного протесту.*

**Ключові слова:** політичний протест, протестна поведінка, громадянське суспільство, громадська участь, депривація.

### ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПРОТЕСТ КАК ФОРМА ОБЩЕСТВЕННОГО УЧАСТИЯ

*В статье рассмотрены политический протест как одна из форма общественного участия. Осуществлен сравнительный анализ форм политического протеста. Проанализированы факторы, влияющие на формирование политического протеста.*

**Ключевые слова:** политический протест, протестное поведение, гражданское общество, общественное участие, депривация.

### POLITICAL PROTEST AS A FORM OF CIVIC PARTICIPATION

*In the article the political protest as a form of civic participation. The comparative analysis of forms of political protest. Factors influencing the formation of political protest.*

**Key words:** political protest, protest behavior, civil society, public participation deprivation.

В умовах соціально-політичних трансформацій сучасного українського суспільства, які призвели до кількох хвиль стихійних і організованих акцій протесту, актуалізується вивчення специфіки, форм і способів сучасного політичної протестної поведінки. Вивчення протестної поведінки дозволить по-новому зрозуміти зміст політичного і соціального простору, який формується в сучасній Україні.

Неформальні рухи, «оксамитові» революції актуалізують важливість політичної участі, як окремих індивідів, так і громадських рухів та організацій як способу, що створює основу для інституціоналізації політичної протестної поведінки. Тому актуальним для вивчення стає генезис протестного руху, який еволюціонує від стихійних явищ до високоорганізованих структур громадянського суспільства.

Слід відзначити підвищену наукову і практичну актуальність дослідження, а також вказати, що в політичній науці в понятті «політична протестна поведінка» відсутні чіткі межі. У зв'язку з цим важливим є визначення сутності політичної протестної поведінки, відокремити її від інших форм політичної поведінки, визначити чіткі ознаки політичної протестної поведінки.

Політична протестна поведінка – це складне і багатокомпонентне явище, яке одночасно є предметом вивчення, політології, психології, соціології, конфліктології, соціальної філософії. Поняття «політичний протест» з'явилося в 60-х рр. ХХ століття в роботах західних дослідників Г. Алмонда, Д. Белла, С. Верба, А. Марша, Т. Роззака, У. Руінсімана, Ш. Ейзенштадта.

Серед усіх протестних явищ, що відбуваються на теренах пострадянського простору можна виділити три великі групи: політичні, соціальні та національно-етнічні. Розгляд цих трьох форм протесту дозволяє констатувати, що вони розгортаються в контексті цінностей, що мають різноманітну природу. Політичний протест – це протест з приводу влади, домінування, впливу. Соціальний протест – у вузькому сенсі слова – протест з приводу засобів життєзабезпечення: рівня заробітної плати, використання професійного та інтелектуального потенціалу, рівня цін на різні блага, з приводу реального доступу до цих благ та інших ресурсів. У третьому випадку, предметом зіткнення є права й інтереси етнічних і національних груп. Часто цей протест пов'язаний зі статусними і територіальними претензіями. Суверенітет народу або етнічної групи виявляється в даному випадку домінуючою ідеєю в протесті. Всі ці види протесту можна зрозуміти тільки як взаємозв'язані елементи протесту, як такі зіткнення, де кожен з них становить живильне середовище для інших [2, с. 92–93]

Американські дослідники Дж. Дженкінс і Б. Кландерманс визначають політичний протест як «колективна дія або система колективних дій, спрямованих на зміну систем представницької і / або виконавчої влади, державної політики або взаємовідносин між громадянами і державою в цілому» [10, Р. 6]. Інший американський вчений – С. Терроу – визначає політичний протест як «використання руйнівних колективних дій, націлених на інститути, еліти, які панують і інші групи у досягненні

деяких колективних цілей і вимог протестуючих» [4, с. 150]. Цей же дослідник виділив п'ять основних компонентів протестної дії:

- 1) пряий характер, за допомогою якого відмежовується інституційне посередництво;
- 2) можливість насильства, яке є ультимативною формою протесту;
- 3) експресивність протесту – протестуючі часто не здатні заявити інструментальні вимоги і висловлюють протест за допомогою алегоричних звинувачень і неадекватної лексики;
- 4) звернення з вимогами протестуючих до інших групи або елітних угруповань;
- 5) наявність, незважаючи на експресивність протесту, певної стратегії у виборі форм поведінки, об'єкта критики і власних цілей [4, с. 150].

Згідно з визначенням, наведеним у Політичній енциклопедії за редакцією Ю. Левенця, Ю. Шаповала та ін., політичний протест – це форма вияву незгоди окремого індивіда або певної соціальної групи з політичним курсом або окремими діями вищих органів державної влади. Політичний протест може здійснюватися як у законодавчо визнаних (легітимних), так і в екстремістських (нелегітимних) формах. У першому випадку політичний протест здійснюється у формі звернення до органів влади та її представників у законодавчій, виконавчій, судовій гілках або апелювання до громадської думки з метою

подолання або виправлення негативних, як на думку тих, хто протестує, суспільних явищ і політичного стану в державі. Політичний протест у зазначеному випадку реалізується через важелі демократії: свободу думки, друку, зборів, мітингів, страйків, мирних вуличних демонстрацій і т. д. До нелегітимного політичного протесту відносяться такі акції громадянської непокори, як несанкціоновані мітинги і демонстрації, спроби захоплення приміщень адміністративно-державних закладів, акти насильства стосовно окремих політичних діячів тощо [6, с. 611].

На думку Г. Зеленько, політичний протест – це насамперед свідомо участь мас у політичній діяльності. Політичний розвиток неможливий без політичного протесту. Проте для політичного протесту, як і для інших типів політичної участі, важлива інституціоналізація, яка дає змогу, з одного боку, підвищити ефективність протестних рухів у досягненні їх цілей і завдань. З іншого боку, цей процес дозволяє «зорганізувати» протестні прояви, зробити їх керованими і передбачуваними [3, с. 38].

Аналіз даних дефініцій дає змогу зазначити, що під політичним протестом розуміється, насамперед, колективний вид позасистемної політичної участі. Ця дослідницька царина є найвищою мірою політизованою і ідеологізованою, особливо на початковому етапі становлення. Нова реальність сформувала і проблематику досліджень, для якої ще не встановилася мова опису, категоріальний апарат і дослідницькі підходи. Нині протест розглядається політологами в якості однієї з найбільш характерних форм політичної участі громадян, що реагують на обмеження їхніх політичних прав.

На думку О. Білоусова, важливим є розподіл політичної участі на конвенційну та неконвенційну участь. Виходячи з нього, конвенційна участь, спрямована на підтримку влади або здійснення впливу на неї, відповідає загальноприйнятим зразкам політичної поведінки та не суперечить правовим нормам. Прикладами є участь громадян у виборах, їх комунікація з представниками владних структур, громадські ініціативи, спрямовані на розв'язання суспільно важливих питань, участь у мітингах та інших мирних заходах тощо. Неконвенційною участю є несанкціоновані владою дії, які суперечать загальноприйнятим зразкам політичної поведінки або чинному законодавству. Разом з тим, не можна погодитися з дослідниками, які лише стосовно неконвенційної участі зазначають, що формою такої участі є протестна активність громадян, бо у реальному політичному житті протестна активність громадян може вилитися і у санкціоновані владою дії (цілком легальні мирні заходи, подання скарг, петицій, звернень), які не суперечать ні загальноприйнятим зразкам політичної поведінки, ні нормам чинного законодавства. Тому, виходячи з вище зазначеного, маємо всі підстави стверджувати, що протестна активність громадян є формою як неконвенційної участі, так і конвенційної [1, с. 136].

Ключовою ознакою політичного протесту є не стільки рівень активності, публічності або рамки конвенціональної поведінки, скільки наявність негативного посилу у відношенні до політичних інститутів, державної політики або до її окремих аспектів.

Другим критерієм класифікації може виступати ступінь активності протестної поведінки. Відштовхуючись від методологічних положень американського політолога У. Мілбрайта, який розробив типологію політичної участі [11], активність протестної поведінки може бути класифікована за трьома критеріями: низьким, середнім і високим рівнями активності. Поєднання цих двох критеріїв (конвенціональність / неконвенціональність і рівень активності) характеристик протестної поведінки дозволяє виділити шість груп форм політичного протесту. Дана класифікація представлена в табл. 1.

Табл. 1.

Рівень залученості в політичний процес	Конвенціональні форми	Неконвенціональні форми
Низький рівень активності	- абсентеїзм; - читання про політику в газетах, перегляд сюжетів по телебаченню	- підписання петицій
Середній рівень активності	- обговорення політичних проблем з друзями і знайомими; - голосування	- участь у заборонених демонстраціях, мітингах; - бойкот
Високий рівень активності	- участь у роботі партій і у виборчих кампаніях; - участь у мітингах і зборах; - звернення у владні структури або до їх представників; - активність в якості політичного діяча (висування кандидатури, участь у виборах, керівництво суспільно-політичним рухом або партією)	- участь в акціях протесту і непокори; - несплата податків; - участь у захопленнях будівель, підприємств; - блокування дорожнього руху

Слід зауважити, що прибічники підходу до визначення протестної поведінки як публічної неконвенціональної звужують сферу протестної активності, виключаючи з цього поняття, наприклад, всі дії, які не носять відкритий публічний характер. У той же час функцію політичного протесту можуть виконувати і інші види політичної поведінки, в умовах демократичного політичного режиму є конвенціональними за визначенням: електоральний абсентеїзм або певні форми голосування як вираження політичних орієнтацій, що несуть протестний заряд. Тобто це різновиди «тихого» протесту, наслідки яких для соціально-політичного життя не менш значущі, ніж участь у активних формах.

Як показує практика політичних протестів досить часто вони спрямовані проти соціальної нерівності, проблем, що існують в суспільстві, як правило, політичного або економічного спрямування. Найчастіше ці дії переростають в політичну форму. Соціальні конфлікти в різних сферах суспільного життя можуть протікати у формі внутрішньоінституціональних і організаційних форм і процедур: дискусій, запитів, прийнять декларацій, законів і т.д. Найбільш яскравою формою вираження конфлікту є різного роду масові дії. Ці масові дії реалізуються у формі пред'явлення вимог до влади з боку незадоволених соціальних груп, в мобілізації громадської думки на підтримку своїх вимог або альтернативних програм, у прямих акціях соціального протесту

Одним із сучасних проявів протесту є флешмоб – це заздалегідь спланована масова акція, в якій велика група людей (мобери) раптово з'являються в громадському місці, проводять п'ятихвилинний мітинг, виконуючи заздалегідь обумовлені дії (сценарій) і потім одночасно розходяться [9].

Початково флешмоб не був призначений для політичних акцій, дотримуючись девізу — «Флешмоб поза релігією, поза політикою, поза економікою». Флешмоби із політичними цілями були заборонені правилами, позаяк передбачалося, що це – форма вільного самовираження, мистецька акція, засіб соціального протесту через абсурдизацію, а не спосіб

досягнення певних політичних цілей. Проте, така яскрава форма вираження ідей не могла опинитися поза увагою політичних сил, у тому числі й в Україні, де флешмоб швидко позиціонував свій політичний еквівалент – політичний флешмоб (політмоб) [7 с. 406]. Сьогодні флешмоб укорінився у глобальну політику, керуючись головною метою – викликати у випадкових глядачів цікавість, бажання дізнатися, що відбувається. Він перетворився в нову форму демократичної активності громадян за мережевим принципом формування (в основі – горизонтальні, а не вертикальні зв'язки).

Флешмоб абсолютно добровільне заняття. Учасники одного і того ж заходу можуть переслідувати різні цілі.

Серед можливих варіантів:

- розвага;
- відчутти себе вільним від суспільних стереотипів поведінки;
- справити враження на оточуючих;
- самоствердження (випробувати себе: «Чи зможу я це зробити на людях?»)
- спроба отримати гострі відчуття;
- відчуття причетності до спільної справи;
- отримати ефект, як від групової психотерапії;
- емоційна підзарядка;
- придбання нових друзів.

Ще одна форма із форм сучасної громадсько-політичної участі – перформанс. Останнім часом політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту. Перформанс є символічною, ритуальною діяльністю індивіда чи групи з метою вразити інших. Наразі чимало реальних подій театралізується, з метою потрапити в новини, а тому вважаємо, що суб'єкти громадянського суспільства у такий яскравий спосіб виправдано можуть привертати увагу до злободенної проблематики. Використання такого методу привернення уваги щонайменше забезпечить увагу медіа. Головною метою політичного перформансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії. Адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження [8, с. 20].

Найбільш поширеною теорією, що пояснює формування протестного потенціалу та протестної активності, є теорія відносної депривації. Представники цієї теорії виходять з того, що в основі формування протестного потенціалу лежить депривація, тобто «суб'єктивне почуття невдоволення у відношенні до свого справжнього». Основними причинами такої незадоволеності є те, що суб'єкт не володіє будь-яким об'єктом, прагне до його володіння, при цьому порівнює себе з іншими суб'єктами, які володіють цим об'єктом і розглядає можливість володіння ним як цілком реальну. Таким чином, для виникнення депривації важливий не стільки сам факт не володіння чимось, скільки бажання мати об'єкт, а також надія на можливість зміни стану за допомогою зміни соціального і політичного порядку. При цьому велику роль відіграє те, що депривація виникає в певному соціальному середовищі: оцінюючи своє становище і формуючи свої запити, індивід порівнює себе з оточуючими. Якщо рівень споживання у оточуючих невисокий, то це сприятиме заниженню домагання і приглушення депривації. Якщо рівень споживання у оточуючих істотно відрізняється, це сприяє формуванню почуття несправедливості і є однією з передумов депривації. В такому випадку мова йде про відносну депривацію.

Вперше концепція депривації, точніше, відносної депривації, була введена в науковий обіг Стауффером, а потім отримала розвиток в роботах Мертона і Руїнсімана. Вихідною тут є посилання про те, що особистісні аттитюди, прагнення, надії, вимоги визначаються системою співвіднесення – сукупністю ідей і спостережень, на основі яких індивід виносить свої судження про конкретну ситуацію. Так, суб'єкт А буде перебувати в стані відносної депривації по відношенню до об'єкта Х (найчастіше розуміється як певний рівень соціального благополуччя, добробуту) у разі, якщо: 1) суб'єкт не володіє Х; 2) суб'єкт

хоче володіти X; 3) суб'єкт порівнює свій стан зі станом деяких інших суб'єктів, які мають X; 4) суб'єкт розглядає як реальне і здійсненне своє володіння X. [5, с. 48].

До основних елементів моделі відносної депривації відносяться: суб'єкт депривації; система співвіднесення або соціальних порівнянь; зовнішні впливи, що порушують колишню систему соціальних порівнянь; частота і рівень депривації. Розглядаючи як суб'єкта деяку соціальну групу, схематично функціонування механізму депривації можна описати таким чином. Під впливом зовнішніх впливів відбувається порушення сформованої системи оцінок, часто супроводжується розширенням можливостей соціальних порівнянь і їх вираження. Результати соціальних порівнянь підсилюють почуття нерівності і незадоволеності. Важливо при цьому, що часто реальний рівень добробуту групи залишається протягом усього періоду порівнянь стабільним. Разом з тим, в результаті порівнянь він виявляється нижче деякого ідеального рівня. Останній оцінюється в групі як цілком досяжний за умови деякої інституційної перебудови і перерозподілу коштів і благ усередині суспільства.

На протестний потенціал, крім відносної депривації, впливають такі фактори, як здатність суб'єктів до концептуалізації соціальних і політичних відносин і невдоволення діяльністю органів влади. При цьому дослідники відзначають, що чим більше факторів, що впливають на формування протестного потенціалу, присутні одночасно, тим протестний потенціал більше.

На протестну активність додатково впливає ряд факторів, що відносяться не тільки до особливостей актора і його соціального середовища, але і до політичних умов. Серед цих чинників слід зазначити наявність у суб'єкта тих соціальних якостей, які дозволяють йому бути політично компетентним, більш мобільним і незалежним: згідно з численними опитуваннями, проведеними в країнах розвинутої демократії, протестна активність негативно корелює з такою якістю, як вік і позитивно - з рівнем освіти і доходів. Крім того, спостерігається позитивна кореляція між участю у протестних акціях та участю у традиційних формах політичної активності (наприклад, у діяльності партійної організації і т.д.).

Дослідники відзначають і такий важливий політичний фактор, як здатність системи представництва каналізувати соціальні інтереси і соціальне невдоволення. Мова йде про те, що рівень протестної активності підвищується там, де система представництва виявляється нездатною інтегрувати ті чи інші соціальні, етнічні, релігійні і т.п. групи, або інститути політичного представництва виявляються нездатними виконувати свою основну функцію. Таким чином, до різних видів протестної політичної активності громадяни вдаються в тому випадку, якщо традиційне політична участь виявляється неефективним або у разі потреби привернути увагу влади та громадськості до якої-небудь події. Але при цьому велику роль відіграє також упевненість громадян в ефективності протестних дій.

Таким чином, слід зазначити, що соціальні рухи виникають в певний момент, в певних історичних умовах, розвиваються, проходять різні фази, згасають і зникають. Правильна політика держави здатна знизити соціальну напруженість у суспільстві і тим самим запобігти виникненню великих соціальних протестів. Тим не менш, результатом таких соціальних протестів часто стає активізація політики держави в інтересах народу. Протестний рух буде результативним лише за наявності організуючої сили протесту (фракції політичної еліти, партії чи коаліції політичних сил) і якщо вдасться з'єднати політичний протест певних груп з соціальним протестом незадоволеної більшості. У будь-якому випадку досвід масових протестних акцій в легальних, мирних формах слід розглядати як позитивне явище. Масові акції протесту, що супроводжуються дестабілізацією соціально-політичної ситуації в країні, мають і конструктивні аспекти - це спосіб повідомити владу про нерозв'язні проблеми, котрі не озвучуються на офіційному рівні, це також механізм вимушеного громадського контролю і фактор стимулювання змін у суспільстві.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусов О. С. Особливості прояву протестної активності громадян в сучасній Україні / О. С. Білоусов // Актуальні проблеми політики. – Одеса : Фенікс. – 2013. – № 55. – С. 132–138.
2. Гаращук Є. В. Поняття і сутність культури політичного протесту/ Є. В. гаращук// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2014. – Випуск 15. – С.90–95.
3. Зеленько Г. Політичний протест зими 2013 – 2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки/ Г. Зеленько // Наукові записки ІПіЕНД імені М. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 2 (70). – С. 34–55.
4. Костюшев В. В., Горьковенко В. В. Социологическое описание коллективных протестных действий: информационная база данных акций протеста (PRODAT-SPb)/ В. В. Костюшев, В. В. Горьковенко // Общественные движения в современной России: от социальной проблемы к коллективному действию. М.: Ин-т социологии РАН. 1999. – С. 144–177.
5. Назаров М. М. Политический протест: опыт эмпирического анализа/ М. М. Назаров // Социологические исследования. – 1995. – № 1. – С. 47–59.
6. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови), та ін. — К.: Парламентське видавництво, 2012. — 808 с.
7. Хома Н. М. Візуалізація як характеристика постмодерної політичної дії / Н. М. Хома // Гілея. – 2014. – Вип. 89. – С. 405–408.
8. Хома Н. М. Політичний перформанс як постмодерна форма соціального протесту / Н. М. Хома // Вісн. НТУУ "КПІ". Серія : Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – № 1 (21).–С. 18–23.
9. Flash mob // Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/flash-mob?q=flash+mob>
10. Jenkins J., Klandermans B. The Politics of Protest. Comparative Perspectives on State and Social Movements/ J. Jenkins, B. Klandermans B. – Univ. of Minnesota Press : UCL Press. – 1995. – P.6–10.
11. Milbrath L.W. Political Participation/ L. W. Milbrath. – Chicago: Rand McNally, 1965. – P. 79.

**Трач Алла Сергіївна** – аспірант кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І.І. Мечникова м. Одеса, Україна

УДК 321.64

### МОДЕЛІ ПЕРЕХОДУ ДО ДЕМОКРАТІЇ.

*В статті розглядаються основні теоретичні моделі щодо переходу від авторитарного правління до демократії. Проаналізовано їх структуру та черговість етапів. Їх застосовуваність розглянуто на прикладі окремих відомих в історії випадків.*

**Ключові слова:** модель, лібералізація, демократизація, демократичний транзит, ресоціалізація, стабілізація.

### МОДЕЛИ ПЕРЕХОДА К ДЕМОКРАТИИ.

*В статье рассматриваются основные теоретические модели относительно перехода от авторитарного правления к демократии. Проанализирована их структура и очередность этапов. Их применимость рассмотрена на примере отдельных известных в истории случаев.*